

O‘ZBEKISTON TASVIRIY SAN’ATIDA TARIXIY JANR

Qutlug‘ Hamdamovich Inoyatov

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Ijtimoiy fanlar, pedagogika va kasbiy ta’lim kafedrasida tarix fanlar doktori, professor

Ulug‘bek Nasimovich Mamatov

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Amaliy san’at fakulteti Chizmatasvir kafedrasida o‘qituvchi

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-I6-3>

Annotatsiya: Maqolada XX asrning ikkinchi yarmida, O‘zbekiston madaniyatida tasviriy san’atning tarixiy janrining rivojlanishi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Muzei, shoir Alisher Navoiy, olim Hamid Sulaymonov, rassomlar, tasviriy san’at asarlari, tarixiy janr, tomoshabin, xalq.

Аннотация: В статье исследуются развитие исторического жанра изобразительного искусства в культуре Узбекистана во второй половине XX века.

Ключевые слова: Музей, поэт Алишер Навои, ученый Хамид Сулейманов, художники, произведения изобразительного искусства, исторический жанр, зритель, народ.

Abstract: The article examines the development of the historical genre of fine art in the culture of Uzbekistan in the second half of the twentieth century.

Keywords: Museum, poet Alisher Navoi, scientist Hamid Suleymanov, artists, works of fine art, historical genre, spectator, people.

O‘rta asrlar miniatyurasi milliy maktablarining mavjud xususiyatlarini tasviriy san’at ustalari tomonidan chuqurroq o‘rganishga intilish XX asr ikkinchi yarmidagi tarixiy janrdagi O‘zbekiston tasviriy san’ati taraqqiyotining muhim tamoyillaridan biri bo‘lib qoldi. Ushbu janrdagi yo‘nalish xalq badiiy an‘analariga bo‘lgan qiziqish, uning ifodasi mazmuni va, ayniqsa, shaklini aholining tasviriy merosi bilan boyitishga bo‘lgan intilish tufayli vujudga keldi. XX asrning ikkinchi yarmigacha bo‘lgan davrdagi tasviriy san’atning barcha turlaridagi tamoyillarning o‘xshashligi taraqqiyot birligini aks ettirdi, u yosh iqtidorlarni ochishga ham, o‘ziga xos maktab sifatidagi tasviriy san’at umumiy o‘zbek maktabini shakllanishiga ham yordam berdi. O‘zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyidagi kolleksiyalardan tarixiy janrdagi ko‘plab asarlarda ana shu tamoyillardan biri namoyon bo‘ldi.

O‘zbekistondagi milliy maktab doirasida tasviriy san’atning boshqa turlari kabi tarixiy janr ham XX asrning ikkinchi yarmida jadal rivojlandi. Milliy maktabning o‘ziga xosligini qandaydir umumiy xususiyatlarga taqab bo‘lmaydi. U bu xususiyatlarning betakrorligida namoyon bo‘ladi, ularning har biri alohida olingan holatda ham umuminsoniy mulk hisoblanadi. O‘zbekistonda bu davrlarda yaratilgan tarixiy janrdagi tasviriy san’at asarlari tomoshabin ko‘z oldida fikrlar, hissiyotlar va shakl-shamoyil, usullarning ko‘pqirrali ranginligini namoyon qiladi. Zero, bunda ularning o‘ziga xosligi tashqi ko‘rinishlaridagina emas, balki rassom ongining chuqur qatlamlarida va uning xalqining madaniy tajribasida vujudga keladi. XX asr ikkinchi yarmidagi milliy tasviriy san’at maktabining muhim farqlaridan biri O‘zbekistondagi yirik respublika ko‘rgazmalarida kuzatildi, rassomning tarixiy voqelik sifatidagi milliy estetik an‘analarga e‘tiborida ko‘rindi. Haqqoniy tarix urf-odatlarini, jo‘shqin maylni, insoniy timsollarning axloqiy qonunlarini belgilab beradi, ular bir millatga mansub insonlarning bir-biriga, tabiatiga va tashqi olamga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi. Bu an‘ana avloddan-avlodga o‘tib boraveradi, xalqning ma‘naviy va moddiy madaniyatining barcha yodgorliklarida o‘z aksini topadi.

Rassom shaxs sifatida shakllanib borgani sayin o'z xalqi an'analari, hayot tarzini o'zida singdirib boraveradi. Har bir katta tasviriy san'at asarlari uchun dolzarb bo'lgan milliy etik o'z-o'zini anglash muammosining murakkabligi shunda. O'tgan asrning boshlari va ikkinchi yarmida O'rta Osiyoga, xususan O'zbekistonga olib kelingan yevropacha klassik tasviriy maktab tili o'zbek tasviriy san'at maktablari, xususan o'rta asrlar miniatyuralari milliy badiiy an'analari bilan uyg'unlashib ketdi. Olamni badiiy aks ettirish tilining bu uyg'unlashuvi ijodiy izlanishlar va tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarini yaratish jarayonida tarixiy mavzulardagi devoriy suratlar va rangtasvir asarlarida o'z aksini topdi. Taniqli sanat ustalari Malik Nabiyeu, Chingiz Axmarov, Rahim Ahmedov, Abdulhaq Abdullayev, Ne'mat Qo'ziboyev, Ro'zi Choriyeu, Sa'dulla Abdullayev, Javlon Umarbekov, Bahodir Jalolov kabilar o'z asarlarini shunday yaratdilar va yaratmoqdalar. Ular yaratgan asarlar O'zbekiston va xorijdagi ko'plab muzeylar, galereyalar, davlat muassasalarida namoyish etilmoqda. 1939 yili Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyini tashkil etilishi bu davr tasviriy san'ati rivojidadagi asosiy omillardan biri bo'ldi. Muzey buyuk shoir tavalludiga 500 yil to'lishi munosabati bilan tashkil etildi.

“1958 yili muzey O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi Til va adabiyot Instituti qoshida tashkil etildi. 1967 yili 18 noyabrda O'zSSR Ministrlar soveti Qarori bilan muzey O'zbekiston fanlar akademiyasi ilmiy-oqartuv muassasasi maqomiga ega bo'ldi. 1976 yili Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi qoshida qo'lyozmalar Instituti tashkil etildi. 1989 yil 13 sentyabrda muzey ilmiy-madaniy muassasa bo'lib qoldi”.

O'zbekiston madaniyatida ma'naviy-moddiy voqea bo'lib qolgan adabiyot muzeyi va qo'lyozmalar Institutini tashkil etilishi eng avvalo yirik olim, adabiyotshunos Hamid Sulaymonov (1911-1979) nomi bilan bog'liq. O'tgan asrning 1930 yillarida u yozuvchi Said Ahmad va boshqa O'zbekiston ziyolilari qatorida qatag'on qilindi. 1940 yillar oxiri va 1950 yillar boshlarida Hamid Sulaymonov ozodlikka chiqqach, butun hayotini buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning ijodiy merosini o'rganishga bag'ishladi.

Ta'kidlash joizki, o'zbek ziyolilari va nafaqat o'zbek, balki boshqa kasbdagi ko'plab mashhur shaxslarning o'limiga sabab bo'lgan qatag'onning fojeaviy oqibatlariga qaramasdan, “San'at xalqnikidir” shiori sovet hokimiyatining madaniyatdagi bosh shiori hisoblanar edi. Toshkent viloyati ijroiya komitetining ko'rkam binosi urushdan keyin Alisher Navoiy nomidagi muzeyga berilgan edi. Unga Hamid Sulaymonov direktor etib tayinlandi. Muzeyga noyob qo'lyozmalar, Alisher Navoiy hayoti haqidagi kitoblar, tarixiy va XX asr ikkinchi yarmi xalq hayotiga bag'ishlangan tasviriy san'at asarlari oqib keldi, yarim asr o'tgach ularning barchasi ham tarixiy asarlarga aylandi. Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi 1968 yili rasman ochildi, unga xalq oqib keldi. Ochilishida ko'plab xorijiy, boshqa Respublikalardan, O'zbekiston Respublikasining barcha viloyatlaridan kelgan ko'plab mehmonlar ishtirok etdi. Muzeyni ochilishi buyuk shoir tavalludiga 525 yil to'lishiga bag'ishlandi. Muzeyning ochilishi olimlar, adabiyotchilar va rassomlarni buyuk shoir hayoti sahifalari haqida yangidan-yangi asarlar yaratishga ilhomlantirdi. Umuman jamiyatda va uzoq xorijda ham buyuk shoir Alisher Navoiy haqida eshitmagan odam kam topiladi. Muzey rasman ochilganidan keyin uning direktori ko'p marotaba xorijga xizmat safariga borib keldi. Xizmat safaridan u Kamoliddin Behzod va uning shogirdlari miniatyura asarlaridan, qo'lyozmalardan, litografiyalardan nushalar, Alisher Navoiy davriga tegishli bo'lgan tasviriy va amaliy san'at asarlaridan fotonushalar olib keldi.

Ko'p yillar davomida muzeyda badiiy ekspert komissiyasi ishladi. Shuni ta'kidlash lozimki, Alisher Navoiy nomidagi muzeyda saqlanayotgan XX asrning ikkinchi yarmida yaratilgan tarixiy janrdagi ko'pgina tasviriy san'at asarlari yuksak badiiy saviyaga ega. Bu asarlar saviyasi Hamid Sulaymonov, Rahim Ahmedov, Chingiz Ahmarov, Ne'mat Qo'ziboyev singari mashhur olimlar va rassomlar a'zo bo'lgan martabali ekspert komissiyasi tomonidan ko'p bora muhokama qilingan edi, negaki muzey direktori o'sha davrdagi eng yetuk Navoiyshunoslar, shuningdek, tasviriy san'atning barcha turlari ustalaridan iborat eng yaxshi mutaxasislarni yig'gan edi.

Yarim asrdan keyin ularning sotib olingan eksponatlarning sifati haqidagi fikrlari o'z tasdig'ini topdi. Muzeyda tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlarining ko'plab turlari yig'ilgan edi. Bular rangtasvir, grafika, devoriy suratlar, haykaltaroshlik, gobelen kabilardan iborat bo'lgan edi.

Ulardan ko'pchiligi sotib olingan bo'lib, Chingiz Ahmarovning devoriy suratlarini esa Hamid Sulaymonov hayotligi chog'ida ishlangan edi. Muzeida 17 mingdan ortiq san'at asari va 65 ming litografik kitoblar saqlanadi. Ular muzeyning to'rt qavatida namoyishga qo'yilgan va XV-XX asrlar madaniyati va san'atini aks ettiradi. Ikkinchi qavatda Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Bobur davrlari haqida hikoya qiluvchi zallar bor. O'zbek klassik adabiyoti, rus va Yevropa adabiyoti, jadid ma'rifatparvarlar obrazlarini aks ettiruvchi tasviriy san'at asarlari, litografiyalar uchinchi qavatdagi zallarda joylashgan. Muzeida mingdan ortiq qo'lyozmalar asrab-avaylab saqlanayotgan fond bor.

Shuningdek muzeyning ikkinchi qavatida Alisher Navoiy davrini aks ettiruvchi tarixiy janrdagi asarlar namoyishga qo'yilgan. Ular Alisher Navoiyning ijodiga, adabiy merosiga, qo'lyozma nushalariga, haykallari va rangtasvir portretlari, shoirning hayotidan hikoya qiluvchi tasviriy san'at asarlariga bag'ishlangan.

Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan iborat boy kolleksiya ziyolilar va talabalar e'tiborini tortadi. O'sha yillari tarbiya va ta'lim tizimida zakovat va ijodning roli oshgan edi. "Ijod faqat ma'lum ijtimoiy muhitda bo'lishi mumkin. Faqat ma'lum muhitdagina kashfiyotlarga, ulardan jamoatchilik hayotida foydalanishga qiziqish bo'lishi mumkin, ijtimoiy muhitning o'zi esa madaniyatning noyob hodisalaridan biri hisoblanadi". Aynan shu qulay muhit tufayli bu yillarda Alisher Navoiyning ijod namunalari yangi nashrlari va unga bag'ishlangan ijodiy va badiiy asarlar ko'plab yaratildi.

Muzeylar, ko'rgazma zallari va ma'rifiy tashkilotlar o'nlab yillar davomida keng tomoshabinlar ommasini estetik tarbiyalash tajribasini orttirdilar. San'at va tomoshabinlar o'rtasida haqiqiy muloqotni chuqurlashtirish va kengaytirishga yordam beruvchi ish shakllari zarur bo'ldi. Masalan XX asr ikkinchi yarmida Davlat san'at muzeyini rassom Somiq Abdullayev va yetakchi san'atshunos mutaxassislar tomonidan mahorat bilan boshqarilganligi tufayli muzeyga tomoshabinlar jalb etish uchun ko'p ishlar qilindi. Bu maskan Respublikaning turli burchaklaridan kelgan xalq ommasi ko'p tashrif buyuradigan muzey bo'lib qoldi, bu yerga ko'plab xorijiy mehmonlar kelib, tarixiy mavzudagi ko'plab rangtasvir asarlari bo'lgan muzey eksponatlari bilan tanishayaptilar. Tasviriy san'atning tarixiy janri XX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san'at tizimiga zamon mafkurasining tazyiqiga qaramay, san'at ustalari tomonidan yaratilgan asarlar tufayli katta o'rin tutdi.

Muzey rivojining har bir bosqichi mazmuniy teranlik va ifodaviy vositalar boyligini yangilash va izlanishlar omili bo'lib xizmat qildi, o'z davrining yetakchi yo'li va shakl-shamoyili tamoyillarini ifodaladi. O'sha davrlarda yaratilgan tarixiy janrdagi asarlar ezgulik g'oyalari bilan yo'g'rilgan hayot tufayli vujudga keldi. Bu g'oyalarga xurmat O'zbekistonda davlatchilik qurilishida ko'p xizmat qilgan va madaniyatimizning ma'naviy va moddiy boyligini yaratgan olimlar, yozuvchilar va boshqa barcha kasb egalari ehtirom sanaladi. "Har qanday davlat bu butun jamiyatni yaratish natijasidir. Yaratuvchanlikni esa ijodiy tafakkur va mehnatsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Odamlar turlicha bo'lganligi tufayli o'z shaxsiyatiga xos va xilma-xil fikrlaydi va harakat qiladi. Shu sababli taraqqiy etgan, ilg'or davlatni shakllantirish uzoq davom etadigan, ijodiy jarayon hisoblanadi. U ko'plab odamlarning yaratuvchanlik faoliyatini qamrab oladi. Ular umumiy maqsad uchun o'z halovatidan kechganlar".

Bularning barchasida O'zbekiston tasviriy san'ati tarixiy janrdagi asarlariga xos bo'lgan ma'lum xalqona tarbiyaviy yo'nalish jamlangan. U o'z navbatida tabiatiga, xalqni ma'naviy tarbiyalashdek o'z ijtimoiy vazifasini bajarishga intildi. Bu jarayon tasviriy san'at tanqidi va uni ommalashtirish bilan shug'ullanayotgan gumanitar sohalar mutaxassislari oldiga yangi vazifalar qo'ydi. Tasviriy san'at tarixiy janri taraqqiyoti manfaati yuzasidan tasviriy san'at ustalarining barcha ijodiy izlanishlarini madaniyatshunoslik va san'atshunoslik nuqtai nazaridan aks ettiruvchi va anglovchi joriy badiiy amaliyotni mufassal tahlil qilish talab etiladi. Bevosita tomoshabinlar ommasiga qaratilgan targ'ibot ishlari nihoyatda muhimdir. Bunda muzeylarda, badiiy galereyalar va ko'rgazma zallarida ishlayotgan mutaxassislar tajribasiga ehtiyoj ortaveradi. Yangi g'oyalar, mavzular, hayot talablari asosida ifodaviy usullar kabilar bilan boyib, yangilanib borayotgan tasviriy san'at tarixiy janrlaridagi asarlar tomoshabinlarda ko'plab savollarni uyg'otmoqda. Omma

va tasviriy san'at tarixiy janrlari o'rtasidagi muloqot samarali bo'lishi kerak. Ammo, shuni unutmaslik kerakki, tasviriy san'atdagi ijodiy tafakkurning jonli harakati nafaqat ijodkorlar, balki ijod namunalari tomoshabinlari orasida ham o'z ustida ma'naviy ishlar olib borishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Государственный музей литературы имени Алишера Навои. [Электронный ресурс].https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственный_музей_литературы_имени_Алишера_Навои
2. Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 46.
3. Морган Т. Cultural and historical development of the society as the dynamic expression of the self-learning human existence. 2016 г.
4. Mamatov U.N. STUDY OF THREE PORTRAITS OF THE GREAT POET OF THE MIDDLE AGES, ALISHER NAVOI. — USE: Oscar Publishing Services, 2023. — ISSN – 2771-2141. — P. 15-20